

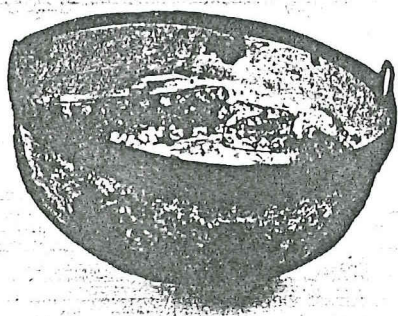
AUA

3. Huisraad red: drs H.L. Janssen

Ketel (nr. 17)

De term „ketel” voor dit type vaatwerk is een oorspronkelijke, algemeen gangbare middeleeuwse term. Ketels hebben over het algemeen de vorm van een halve bol, maar kunnen ook een enigszins cilindrisch of iets uitgezakt lichaam hebben. Ze zijn geslagen en gehamerd uit platen koper, in tegenstelling tot de gegoten bronzen grapen. In tegenstelling tot de bronzen grape, die zich naar boven vernauwt, heeft de ketel een wijde opening. Ketels kwamen in allerlei maten voor, die echter wel met vaste inhoudsmaten corresponderen. Ze dienden als water- of afwasvat, de grote exemplaren zelfs als brouwketel of badkuip. De kleinere exemplaren, zoals het hier afgebeelde Bossche voorbeeld, werden over het algemeen voor het koken van spijzen gebruikt, waarbij de ketel aan een haak boven het vuur of op een ring op drie poten (drievoet) in het vuur werd geplaatst. Over het algemeen werden dit soort ketels door lokale koper-slagers vervaardigd.²⁸

De kleinere ketels behoorden tot in de 13e eeuw tot het kostbaarste kookgerei van een gemiddeld burgermanshuishouden. Vanaf het midden van de 13e eeuw moesten ze deze positie echter in toenemende mate afstaan aan de veel zwaardere en kostbaarder bronzen grapen.²⁹ Uit boedelinventarissen blijkt dat in de 14e eeuw een gemiddeld burgerhuishouden in Lübeck twee of drie ketels bezat; in de tweede helft van de 15e eeuw kwamen in Deventer gemiddeld zes ketels per boedel voor.³⁰ Dat dergelijke ketels een waardevol bezit waren, wordt ook geïllustreerd door het feit, dat de Bossche ketel minstens tweemaal is opgelapt. Nederlandse bodemvondsten van ketels, die vergelijkbaar zijn met het Bossche exemplaar, zijn thans bekend uit Delft, Rotterdam en Deventer.³¹

17 Ketel. Geelkoper. Gedreven en gesmeed, met geklonken ijzeren rand waaraan twee ogen. Hoogte 13 cm, diameter 27 cm. De ketel is aan de binnenzijde minstens tweemaal opgelapt, één- of tweemaal met geel- en éénmaal met roodkoper. Hengsel ontbreekt. Vindplaats: terreinvondst Lombardje 1980, waarschijnlijk afkomstig uit 15de eeuwse beerput. Datering XVA. Collectie A.J.C. Verhagen, 's-Hertogenbosch.

Kan (nr. 18)

Tinnen kannen gaan vanaf het begin van de 13e eeuw in toenemende mate deel uitmaken van de inventaris van het burgerlijk huisgezin. Ze werden gebruikt als maat-, schenk- en drinkkannen voor bier en wijn en werden gegoten in een vaste, geijkte maatverhouding, waarvan in het huishouden de „quarte-kan” (ca. 1,8 liter) en de „mengelkan” (ca. 0,90 liter) het meest algemeen waren. Tinnen kannen dienden vooral als tafelgerei voor het volschenken van de glazen of kroezen bij de maaltijd. Als zodanig hadden de kannen een representatieve functie en waren meestal fraai uitgevoerd. Minder kostbaar dan zilveren, maar veel duurder dan aardewerkkannen, die

dezelfde functie vervulden, waren de tinnen kannen in de 14e en 15e eeuw bij uitstek het luxueuze tafelgerei van de goeude burgers. In de tweede helft van de 14e eeuw bezat een gemiddeld Lübecks burgergezin tussen de 5 en 10 tinnen kannen. Bij vermogende kooplieden kon dit oplopen tot meer dan 20 exemplaren.³² In de loop van de 15e en 16e eeuw worden de tinnen kannen in Noordwest-Europa steeds algemener en ook voor de gewone man betaalbaar. Na de 17e eeuw wordt het tin als tafelgerei verdrongen door steeds luxer uitgevoerd aardewerk, porselein en tafelzilver.

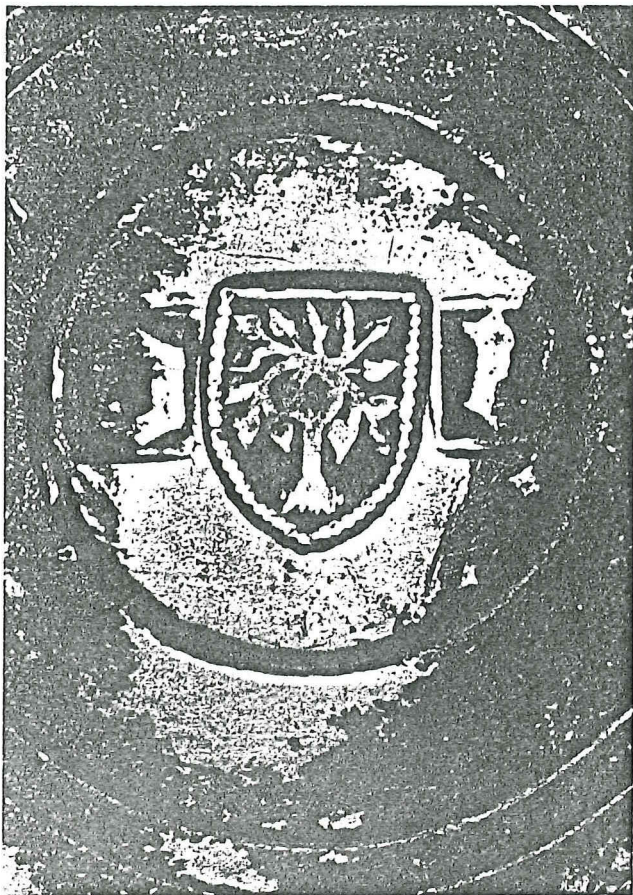
De Bossche kan is reeds eerder gepubliceerd,³³ maar is hier opnieuw opgenomen, ten eerste omdat tinnen kannen als bodemvondst zo zeldzaam zijn, ten tweede, omdat de kan één van de weinige voorwerpen is, die door middel van het aangebrachte merk geïdentificeerd kan worden als Bosch fabrikaat. De kan is, evenals een groot aantal andere vondsten, afkomstig van een laag gelegen moerassig terrein, dat waarschijnlijk vanaf de 15e tot in de 19e eeuw als een stortplaats van stadsvuil is gebruikt. De Bossche kan is een „mengelkan” met een inhoud van ca. 0,9 liter.³⁴ Het is een bijzonder fraai exemplaar, dat stilistisch nog vóór de 16e eeuw te plaatsen is.³⁵ In de oudste keur van het Bossche tinnegetersgilde, uit 1503, werd het verplicht gesteld de beste kwaliteit tin te merken „mette fynen teecken, te wetene der stadt boom” Den Bosch verschilde hierin met Kampen en Middelburg van de overige Noordnederlandse steden, waar de stadskeur juist gold voor de minder goede kwaliteit tin.³⁶ Het voorkomen van de stadskeur op de Bossche kan, hoeft echter geen dateringselement te zijn, omdat de keur van 1503 waarschijnlijk alleen het vastleggen betekent van een reeds bestaande praktijk.

18a Kan. Tin, gegoten, hoogte 19 cm, diameter voet 9 cm. Merk: Bossche stadskeur (een boom) en de letters O.I. Op de binnenzijde van de bodem bevindt zich een medaillon voorstellende het Lam Gods, met randschrift 'AVE:MARIA:GRAC(?)IA:PLA (= PLENA)'. Deksel met éénkagig scharnier en twee eikeltjes als duimrust. Vindplaats: Achter de Tolbrug, terrein v.m. Carolusziekenhuis, ca. 1965, ter hoogte van de huidige verpleegstersflat. Datering: XVB. Particuliere collectie.

18b Medaillon op binnenzijde van bodem van kan nr. 18a.

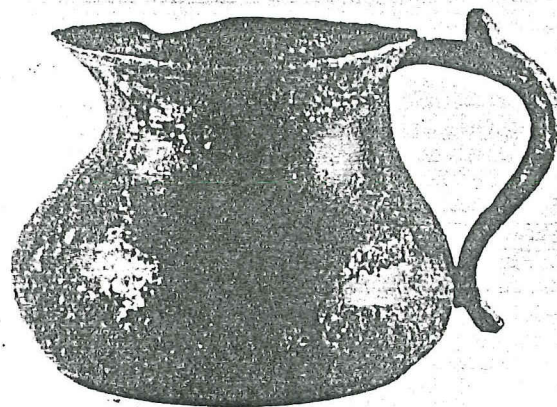

18c Merk met stadskeur aan bovenzijde van deksel van kan nr. 18a.

Pispot (nr. 19)

Pispotten zijn pas vrij laat in de middeleeuwen tot het algemene huisraad gaan behoren. De oudste, thans bekende pispotten zijn vervaardigd uit aardewerk en komen voor vanaf het einde van de 14e eeuw. De bestudering van 15e-eeuwse boedelinventarissen uit Deventer wijst erop, dat tinnen pispotten pas in het laatste kwart van de 15e eeuw hun intrede doen in het burgerhuishouden³⁷ en dan nog betrekkelijk zeldzaam zijn. De hier afgebeelde pispot is afkomstig uit een

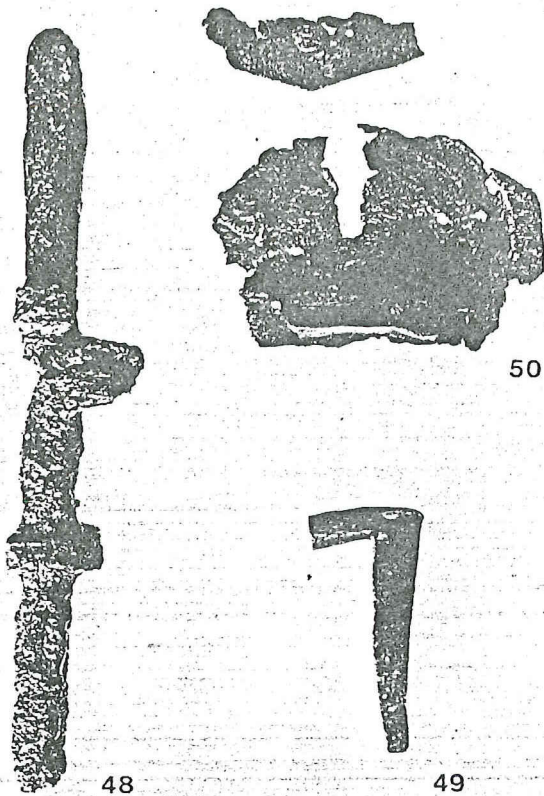
beerput, die van de tweede helft van de 16e tot het einde van de 18e eeuw in gebruik geweest is. De fabricagetechniek van deze pispot, maar vooral de vorm, een naar beneden uitzakkende buikpartij en een boord, die vloeiend in het potlichaam overgaat, is karakteristiek voor de tweede helft van de 16e eeuw.³⁸ Dezelfde beerput bevatte fragmenten van een tweede, zwaar door tinpest aangetaste pispot, vermoedelijk daterend uit het einde van de 17e eeuw.³⁹

19 Pispot. Tin, gegoten; hoogte variërend van 11,8-12,3 cm; diameter voet 12,0 cm, rand 13,5 cm. Licht gewelfde bodem, horizontale soldeernaad. Geen merk. Deksel ontbreekt. Vindplaats beerput Postelstraat 42. Datering XVIB. Collectie vinder (F.F. Mes, 's-Hertogenbosch).

Lepels (nrs. 20-22)

Het bestek bestond in de late middeleeuwen uit messen en lepels. Vorken kwamen tot in de 15e eeuw in het middeleeuwse huishouden vrijwel niet voor. In het algemeen waren de lepels, bestemd voor het gewone huishoudelijk gebruik tot de 15e eeuw vervaardigd uit hout of been. Uit de opgravingen in Den Bosch zijn enkele fragmenten van houten lepels uit de 14e eeuw geborgen. Metalen lepels, daterend uit de 13e-15e eeuw worden uitermate zelden in opgravingen aangetroffen. Toch blijkt uit inventarissen dat lepels vanaf de 14e eeuw betrekkelijk algemeen waren. Voor representatieve doeleinden waren zilveren lepels, waarvan de meeste goeude burgers wel een tiental of meer bezaten, het meest geliefd.⁴⁰ De zeldzame middeleeuwse metalen lepels, die uit Nederland bekend zijn, zijn echter meestal vervaardigd uit koper of brons. Tinnen lepels komen in Nederland vóór de tweede helft van de 15e eeuw niet voor.⁴¹ De oudste twee middeleeuwse metalen lepels, die tot nu toe uit 's-Hertogenbosch bekend zijn, zijn eveneens van koper. De zwaar door corrosie aangetaste lepel nr. 20 dankzij de vondstomstandigheden worden gedateerd in de tweede helft van de 14e eeuw. De veel gaver bewaarde lepel nr. 21 is een losse vondst, maar de overeenkomsten met de andere Bossche lepel en een aantal in Amsterdam en Londen opgegraven parallellen⁴² zijn zo groot, dat de datering veilig in de 14e eeuw kan worden geplaatst. Beide Bossche lepels hebben een vrijwel ronde bak; nr. 21 heeft een platte rechthoekige doorsnede van de steel en een smalle, iets afgeplatte beëindiging; nr. 20 heeft een vierkante steeldoorsnede bij de bak, die halverwege de steel rechthoekig wordt, en een iets afgeplatte knop. Alleen nr. 21 heeft een duidelijk merk, maar nr. 20 is te

50

48

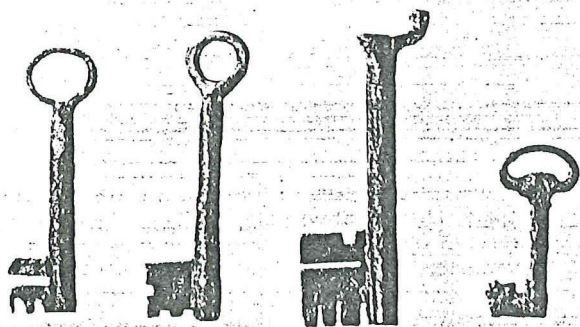
49

48-50 Hang- en sluitwerk.

- 48 Grendel (?) van slot, bewaarde lengte 23 cm. Zwaar gecorrodeerd. Opgraving Postelstraat 1978 uit afvalkuil. Vondstnr. DBPS V-74-673. Datering XIVB.
- 49 Duim van geheng; 7,8 x 3,6 cm. Opgraving Markt 1977 uit grachtvulling. Vondstnr. DBGM III-27-249. Datering XIVA.
- 50 Slotje. IJzer; ca. 9,0 x 7,0 cm. Vindplaats Markt tijdens rioleringswerkzaamheden, waarschijnlijk uit grachtvulling, 1978. Datering XIIIIB-XIVA. Collectie vinder (A.J.C. Verhagen, 's-Hertogenbosch).

51-54 Sleutels. IJzer, gesmeed.

- 51 10,5 cm. Vindplaats, datering en collectie als nr. 50 hiervoor.
- 52 10,8 cm. Opgraving Postelstraat 1978. Vondstnr. DBPS II-0-105. Datering XIVB.
- 53 Greep afgebroken, oorspronkelijke lengte ca. 13 cm. Opgraving Postelstraat 1978. Vondstnr. DBPS IV-57-416. Datering XIV.
- 54 6,5 cm. Opgraving Postelstraat 1978. Vondstnr. DBPS I/III-01/03-140. Datering XVIIa.

51

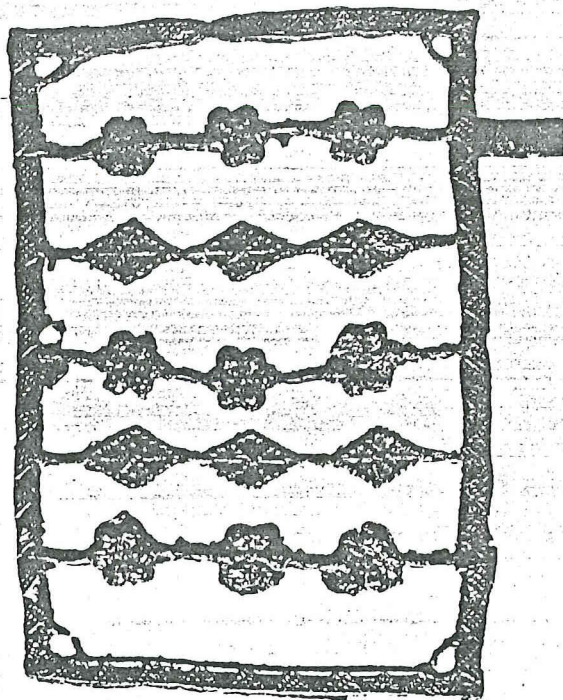
52

53

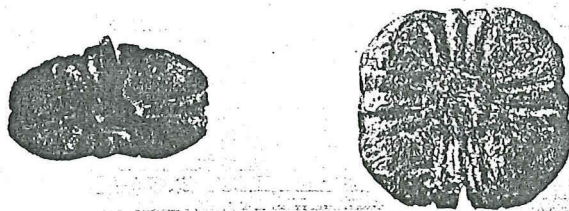
54

- 55 Kistbeslag (?). IJzer, gesmeed; 13,4 cm. Vindplaats riolering Markt 1978, vermoedelijk uit grachtvulling. Datering XIIIIB-XIVA. Collectie vinder (A.J.C. Verhagen, 's-Hertogenbosch).

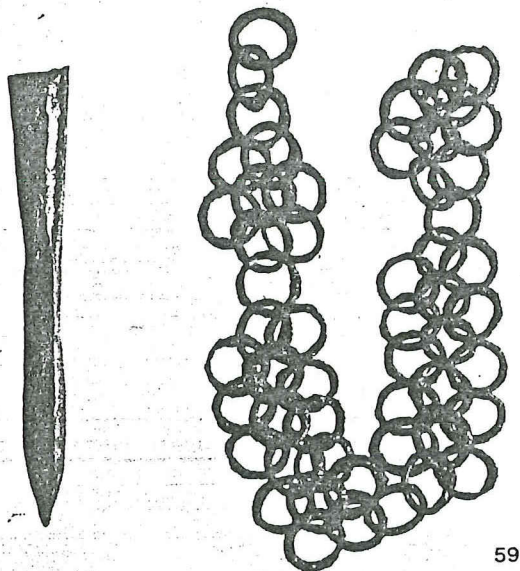
- 56 Beslag, tin, gegoten; 8,6 x 6,0 cm. Opgraving Markt 1977 uit gracht. Vondstnr. DBGM VIIIA-0-901. Datering XIIIId-XIVA.

- 57 Beslag (schildknop?). Koper, geslagen; 3,2 x 3,1 cm, bewaarde lengte van afgebroken punt 1,9 cm. Opgraving Markt 1977 uit gracht. Vondstnr. DBGM VIIIA-0-899. Datering XIVA. Rechts: vooraanzicht, links keerzijde.

voorzien van zes spijkergaatjes en aan de linkerkant van twee omvouwbare bevestigingsstripjes, heeft mogelijk gediend als boekbeslag.⁵⁸

Opvallend fraai is het roodkoperen beslag in de vorm van een bloem (nr. 57), aan de achterzijde voorzien van een oorspronkelijk minstens 2,0 cm lange punt. De lengte van de punt maakt het onwaarschijnlijk dat de applique op leer was bevestigd, zodat de gebruikelijke toepassingen voor dit soort beslag, als versiering op gordels of paardetuig, hier niet zo waarschijnlijk is. Het lijkt aannemelijk, dat het op hout bevestigd was, mogelijk als beslag of knop op een houten schild.⁵⁹

58

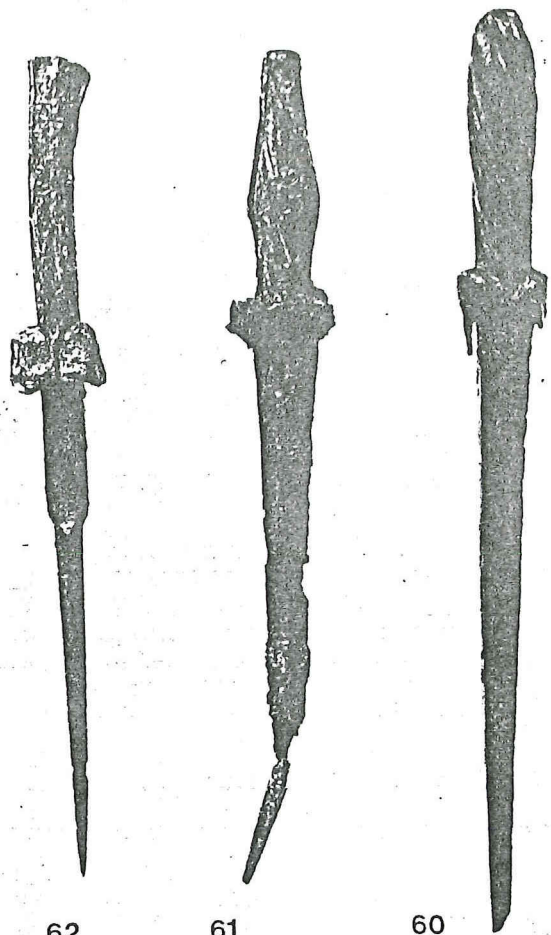
59

58-59 Pijlpunt en maliën.

58 Pijlpunt. IJzer, geconsolideerd. Lengte 7,7 cm. Ruitvormige doorsnede op punt (8,3 x 6,6 mm), taps uitlopende ronde schacht (10,4 mm). Opgraving Markt 1977. Vondstnr. DBGM III-27-249. Datering XIVA.

59 Fragmenten van maliën(-kolder). Uitwendige diameter ringetjes 1,1 cm, dikte metaal 1,6 mm. Niet geconsolideerd. Opgraving Markt 1977. Vondstnr. DBGM V-60-431. Datering XIVA.

62

61

60

60-62 Nierdolken.

60 IJzer, bewaarde lengte 25,3 cm. Lemmet op 13,2 cm van de stootplaat afgebroken. Eenzijdig snijdend. Geconsolideerd en aangevuld. Getordeerd houten gevest. Vindplaats beerput Groot-Ziekengasthuis 1979. Vondstnr. DBGZ 00. Datering XVb-c.

61 IJzer; 32,3 cm. Punt van lemmet verbogen; lemmet twee-snijdend. Niet gerestaureerd, zwaar gecorrodeerd. Gevest in vorm van getordeerd houten beslagplaatjes op plaatangel. Opgraving Postelstraat 1978 uit beerput g. Vondstnr. IIC/L-0-323. Datering XVd-XVIa.

62 IJzer, 31 cm. Lemmet vanaf 5,0 cm van stootplaat overgaand in priem. Onversierd houten gevest en stootplaat. Baggervondst uit haventje Fort Crèvecoeur, 1974. Datering XV-XVI. Collectie A.J.C. Verhagen, 's-Hertogenbosch).

6. Wapens (nrs. 58-62)

Middeleeuwse wapens behoren niet de meest frequente vondsten tijdens opgravingen in stadskernen. Het minst zeldzaam zijn nog de pijlpunten, die af en toe tevoorschijn komen. Uit de bodem van Amsterdam zijn een aantal ijzeren pijlpunten bekend voor een kruisboog.⁶⁰ Kruisbogen waren de krachtigste middeleeuwse bogen en de pijlpunten zijn buitengewoon kort (5-6 cm), dik (ca. 2 cm) en lomp. De pijlpunt uit Den Bosch (nr. 58) is langer en slanker en het mag dan ook betwijfeld worden of we hier te maken hebben met een pijlpunt voor een kruisboog.⁶¹ In elk geval zijn zowel de Bossche pijlpunt als de typerende pijlpunt voor de kruisboog karakteristiek voor de tweede helft van de 13e en de 14e eeuw, toen men de vorm van de pijlpunten moest aanpassen aan de verzware van de harnassen. De oudste pijlpunten uit de 12e en 13e eeuw hebben een driehoekige vorm en zijn min

of meer plat in doorsnede. Tegen een zwaar bepantserde ridder kon men hiermee niet veel uitrichten, zodat de pijlpunten zwaarder en compacter werden, slank genoeg om door elke kier te glijpen en zwaar genoeg om kleding of leer te kunnen doorboren.

Maliën zijn zodanig aan elkaar bevestigde ijzeren ringetjes, dat elk ringetje verbonden is met vier andere. De maliën van nr. 59 lijken te behoren tot het type, waarbij elk ringetje met een klinknageltje is dichtgeklonken, maar door de corrosie van het metaal valt dit niet goed meer vast te stellen.

Tot in de 13e eeuw waren de meeste onderdelen van een wapenrusting uit maliën opgebouwd. Het belangrijkste hiervan was de maliënkolder of hauberk, maar ook hoofdkappen, kousen en handschoenen bestonden dikwijls uit maliën.